

CSORDÁS LÁSZLÓ

A MEGKÖZELÍTÉS NEHÉZSÉGEI:

KOVÁCS VILMOS *HOLNAP IS ÉLÜNK* CÍMŰ REGÉNYÉNEK LÉTMÓDJA

(SZÖVEGVÁLTOZATOK ÉS BEFOGADÁSTÖRTÉNETI DILEMMÁK)

III. RÉSZ

A RENDSZERVÁLTÁS KÖRÜLI ÉVEK NÉPI KÁNONJÁNAK KÁRPÁTALJA- INTERPRETÁCIÓJÁRÓL

Ennél a pontnál mindjárt felmerülhet a kérdés: miért éppen egy történelmi, nem pedig egy irodalmi esemény válik kitüntetetté a *Holnap is élünk* befogadástörténetét tekintve? A válasz viszonylag könnyen megindokolható. A rendszerváltás ugyanis nem csupán politikai-társadalmi változásokat hozott Kárpátalja szellemi életében, de a szinte mindent lefedő szocreál kultúrpolitika szűklátókörűségének, dogmatizmusának, valamint a cenzurális viszonyok megszűnésének köszönhetően új lehetőségek egész sora nyílhatott meg az addig igen rossz körülmények között *fennmaradó* (vagy az éppen ekkoriban megjelenő reprezentatív antológia címéből kölcsönzött értékelésnek is tekinthető metaforával szólva: *vergődő*)⁶⁷ kárpátaljai magyar irodalom előtt.

De akár úgy is fogalmazhatunk: tulajdonképpen nem volt többé komolyabb akadálya annak, hogy korszerű, a regionális irodalmi hagyományt újraértő és újraértékelő, így az elsősorban ideológiai alapokon kialakult értékzavart megszüntető interpretációk szülessenek. Ám a kezdeti, euforikus hangulat elmúltával viszonylag hamar kiderült, hogy ebben a – Pécsi Györgyi érzékletes kifejezésével élve – felemás fellélegzésben⁶⁸ csak még inkább problematikusabbá vált az úgynevezett egyetemes magyar irodalom és a kisebbségi magyar irodalmak kapcsolata. A korszak talán legnagyobb hatású, a filozófiai hermeneutika és a recepcióesztétika kérdésfeltevéseit előtérbe helyező irodalomtörténete⁶⁹ csupán a poétikai változásokra reagált érzékenyen, míg a regionális, illetve a kisebbségi öntertelmező narratívákat jobbra figyelmen kívül hagyta. Ezzel szemben a népi kánon képviselői továbbra is érvényesnek tekintették a „külön sorsoknak külön irodalom

kell” Németh László-i gondolatát⁷⁰, és így az előző korszakból minden további nélkül mentették át a régiók szerinti felosztás hagyományát, illetve a különböző történeti léthelyzetből adódó nagy elbeszélések megképzésének lehetőségét. Ez a kettősség – jóllehet nem ennyire élesen szembeállítva – máig jelen van a magyar irodalomtörténet-írásban. Bár érdemes lenne megvizsgálni az ebben a kettősségben rejlő különbözőség gyökerét, számunkra ezúttal mégis inkább a népi kánon Kárpátalja-interpretációja jelentheti a kiindulási alapot, ugyanis – mint azt már felvettem jelen tanulmányban – kanonikus jellegű érdeklődés a kárpátaljai magyar irodalom felé leginkább a népi oldal képviselőitől érkezett a rendszerváltást követő időszakban is.

Két interpretációt érdemes kiemelni az 1990-es évek irodalomtörténeti szintézisigénnyel megírt magyarországi szakmunkái közül: az egyik a kárpátaljai magyar irodalom első monográfiájának, Pál Györgynek az összefoglaló kísérlete (*A magyar irodalom Kárpátalján (1945-1990)*), a másik pedig a Görömbei Andrásé (*A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai*). E két szakmunka megjelenését követően rövid időn belül hivatkozási alappá vált mind a magyarországi, mind pedig a kárpátaljai (önértelmező) narratívákat tekintve. Az értelmezések megállapításai és értékelési szempontjai bekerültek a Kárpátalja magyar irodalmával számot vető diszkurzív térbe, illetve az sem hagyható figyelmen kívül, hogy e két kísérlet szemléletében sok közös vonást fedezhettünk fel. Ilyen példának okáért mindjárt a történelemszemlélet.

Pál György ennek az irodalomnak a kialakulását és kibontakozását egyes úgynevezett „nagy társadalmi és nemzeti sorsfordulók”⁷¹ mellé rendeli és ebben a térben vizsgálja a megjelent műveket. Úgy véli: mivel az intézményi keretek kialakulatlanok voltak, az 1945 után pályára lépő alkotók erős helyi hagyományhoz csatlakozni egyszerűen nem tud(hat)tak. Így tulajdonképpen természetesnek fogja fel, hogy az ekkor született irodalomnak szánt írások nagytöbbsége *nélkülözi az esztétikai többletet*. Hogy erről az „irodalomról” mégis beszélni tudjon, Pál György *irodalomtörténetből művelődéstörténetbe* vált át. Valamennyi próbálkozást, megjelent könyvet számba vesz, értékelési szempontjai pedig egyértelműen ideológiai alapozásúak, hiszen értékkepzővé számára „az összetartozás, az önazonosság és a nemzeti önismeret” tudata válik.⁷² Az irodalomtörténész így nem feszegeti a jól ismert tükrözésszététika által megszabott kereteket, annak ellenére, hogy szempontjai kevésbé előíróak, mint a szocreál dogmatizmus. Ez a keret tűnik fel akkor is, amikor a *Holnap is élünk* értékét igyekszik meghatározni. Pál szerint ez a könyv „tükör és dokumentum” egyben: a mű cse-

lekményét az 1950-60-as évek fordulójára, egy kárpátaljai kisváros intellektuális környezetébe helyezi, s tükrön és dokumentumjellegesen a társadalmi helyzet és a küzdelmek bemutatását érti. Ebből a szemléletből egyenesen következik, hogy Kovács Vilmos regénye nem elsősorban autonóm irodalmi műalkotásként, hanem a torzulásokkal és a társadalmi reflexiókkal szembenező, bátor vállalkozásként találja meg helyét a kárpátaljai magyar irodalom általa megírt történetében.⁷³

Ennél összetettebb irodalomszemléletet érvényesít Görömbei András. Megközelítésmódja azonban annyiban hasonlítható a Pál Györgyéhez, hogy nála is központi kategóriaként jelenik meg a történelem, és a mai államhatárokon kívül létrejövő nemzetiségi irodalmakat a különböző sorshelyzetekből kiindulva értelmezi. Alapvetése: „Mindegyik kisebbségi magyar irodalomnak egészen speciális külön sors jutott lélekszám, helyi történelem és kulturális hagyományok, s a jelenkori létet meghatározó szellemi, politikai és gazdasági körülmények tekintetében egyaránt”.⁷⁴ Ezzel az előfeltevéssel tárgyalja a kárpátaljai magyarság léthelyzetét Trianontól, de főként a második világháborún át a rendszerváltás körüli időkig. Ám azt is leszögezi – és ez valóban fontos megállapítás –, hogy az „irodalomban a sors nem állítható a művek helyére”.⁷⁵ Az irodalmiságot Görömbei tágasan értelmezi, abból a szempontból bizonyosan, hogy a megszülető szövegek mellett számol a szellemi közeg megteremtésére tett helyi kísérletekkel és a kisebbségi értékek számbavételével is. Áttekintése mégsem lépi át az irodalomtörténeti elbeszélés határvonalát (s értelemszerűen nem válik a Páléhoz hasonlóan művelődéstörténetté), ugyanis értéktételezésében folyamatosan jelen van az esztétikai-poétikai horizont, amit a *Holnap is élünk*et elemezve következetesen érvényesít.

Görömbei András már korántsem tekinti eleve adottnak és problémamentesnek a kárpátaljai magyar irodalom hagyományát. Tudatosítja, hogy a későbbi irodalomtörténész távlatából kirajzolódnak a hagyományértelmezés törésvonalai. Ezért bár hangsúlyozza, hogy annak idején *társadalomkritikai bátorsága* miatt olvasta torz képet festő műalkotásként a dogmatikus helyi kritika a regényt, és mintegy negyedszázadot kellett várni az újrakiadására, s annak ellenére, hogy egzisztenciális és morális kérdések sorát veti fel, nem tekinthető hibátlannak, elsősorban kidolgozatlansága okán.⁷⁶

Mai szemmel nézve azonban – a posztmodern irodalomértés dilemmáit is megfontolva – a népi kánon egykori szemlélete szükségszerűen elfogultságokhoz és leegyszerűsítésekhez vezetett.⁷⁷ A lineáris történelemfelfogáshoz

való ragaszkodás és ebből fakadóan a nagy elbeszélések hagyományába vetett feltétlen bizalom nem tette lehetővé egy horizontálisan és vertikálisan is kiszélesedő, a töredékességet is elfogadó irodalomtörténeti narratíva létrejöttét.⁷⁵ Többek között ezért fordulhatott elő, hogy a kortárs magyar irodalomban valószínűsíthetően sokkal inkább ismert a *Holnap is élünk* kálváriája, mint szövegének és újraolvasásának problematikája.⁷⁹ Talán az a feltevés is megkockáztatható a kárpátaljai magyar irodalomra tekintve, hogy a népi kánon értékrendszere tulajdonképpen visszaigazolta a regionálisan megképzett, a rendszerváltás után sokáig kizárólagosnak tekintett önértelmező (a népihez rendkívül közel álló) narratíva értékszemléletét, egy meglehetősen zárt kört létrehozva ezzel, melyből később a teremtett hagyomány folytonosságába, e hagyomány megújításába és fejlődésébe, illetve tagadásába vetett hit alapján irányított több elbeszélés képződött. Ezek az elbeszélések mind a mai napig meghatározzák Kárpátalja magyar irodalmának értését.

HAGYOMÁNSZEMLELETEK ÉS ÖNÉRTTELMEZŐ NARRATÍVÁK A KORTÁRS KÁRPÁTALJAI MAGYAR IRODALOMBAN

A rendszerváltást követő cenzúramentes, szabadabb időszakban más határontúli magyar közösséghez hasonlóan Kárpátalján is felébredt az igény a kisebbségi magyar identitás újradefiniálására, a történelmi múlt, valamint a hagyomány meg- és újraértésére, illetve a korszerűnek számító szemléletek adaptálására. Az ideológiailag igencsak terhelt és más nemzetiségi irodalmakhoz képest kevésbé nyitott kárpátaljai magyar irodalmi hagyomány a maga teljes egészében aligha lett volna folytatható. Éppen ezért az önmagukat a megváltozott körülmények közepette értelmezőknek saját értéktételezéseik alapján kellett kijelölniük azt a hagyományvonalat, amit szükség szerint vállaltak és továbbírtak vagy épp tagadtak. Nyilvánvaló, hogy a kárpátaljai magyar irodalom saját hagyományához való viszonya alapján jöttek létre az önértelmező narratívák. Négy ilyen narratíva különíthető el ebben az irodalomban: közösségi-politikai alapú, fejlődéselvű-teleologikus, etikai alapozású, illetőleg negációs.⁸⁰

Kárpátalján igen sokáig a közösségi-politikai alapú megközelítés mutatkozott az egyetlen alternatívának a szocializmus örökségének vizsgálatára, kétségessé váló értékszemléletének kiigazítására, így aligha csodálkozhatunk, ha a Kovács Vilmos-recepció nagy része is ide sorolható. Ennek a

szemléletnek legfontosabb előfeltevése, hogy a kisebbségi irodalom „nem feltétlenül és talán nem elsősorban szépirodalom”.⁸¹ A szépirodalmi szövegek általában művelődéstörténeti kontextusba kerülnek (S. Benedek András terminológiájában ezért is szerepel a szépirodalom mellett egy tágabban értett írásbeliség-fogalom) és alapvető elvárásként mutatkozik meg a közösségi szerep vállalása. Ez a narratívaképző értelmezői gyakorlat a rendszerváltást követően újrakanonizáló tendenciaként volt jelen a kárpátaljai magyar irodalomban, amikor is sorra jelentek meg olyan gyűjtemények, amelyek *a történelmi-politikai sérelmek kiigazítása érdekében* igyekeztek újrakonstruálni és új megvilágításba helyezni a múlt (irodalmi) emlékezetét. Ezek közül a két legfontosabb a Kárpátaljai Minerva *Ez volt a Forrás!* különszáma és a *Nézz töretlen homlokomra* című antológia.⁸²

E szemléletmód leginkább következetes képviselője, S. Benedek András a kovácsi életművet elemezve a következő megállapításra jut: „A kárpátaljai magyar irodalom második világháború utáni *legjelentősebb lírikusa* Kovács Vilmos. A magyar irodalom legjobb hagyományaitól ösztönözve, de a szovjet »új hullám« költőinek magatartására is figyelve, tudatos esztétikai-etikai koncepciót képviselt. *A kárpátaljai magyar szellemi-társadalmi élet alakulása szempontjából* mégsem a lírikus Kovács Vilmos, hanem a regényíró a jelentősebb. A *Holnap is élünk* című könyve a kárpátaljai magyarság regénye”.⁸³ Ebben a megkülönböztetésben nyilvánvalóvá válik, hogy bár „esztétikai-etikai” szempontból a lírikusi teljesítmény (ha kimondatlanul is, de) erősebbnek tűnik, amint perspektívaváltás következik és közösségi-politikai szempontok kerülnek előtérbe, a regényíró emelkedik ki. Ennek az érvelésnek a hitelességét viszont kikezdi, hogy alátámasztására csupán egy az idők során sémává változott fogalmat elevenít fel az irodalomtörténész (ti. a kárpátaljai magyarság regénye), nem érintve olyan dilemmákat a regény szövegváltozatait tekintve, amelyek a megváltozott történelmi-politikai-társadalmi kontextusban aligha lettek volna megkerülhetők. Későbbi áttekintő irodalomtörténeti esszéjében ezt a megkülönböztetést már így finomítja: „A kiforrottabb, kiérleltebb kései versek mellett Kovács Vilmos legnagyobb hatású műve a *Holnap is élünk*. Ez a regény mai értékelői szerint nem hibátlan mű, de az első hiteles kép a kárpátaljai magyarság második világháború utáni sorsáról”.⁸⁴

A korszerűség eszménye, a felzárkózás, illetőleg a magyar irodalom folyamataiba való integrálódás igénye hívta életre Kárpátalján a fejlődéselví-teleologikus szemléletű hagyományértelmezést. Ez a megközelítésmód

célirányos fejlődést tételez az irodalomban, ehhez mérten határozza meg a korszerűség és az elmaradottság kritériumait. A bináris oppozíciókban való gondolkodás feltételezi a folyamatos megújulásra való törekvést, s e logikából kiindulva két egymást kizáró célt állít a kárpátaljai magyar irodalom elé: vagy képes lesz különálló „szerves egészként” működni, vagy pedig integrálódik a „nagy egészbe”, a kortárs magyar irodalomba.⁸⁵ De mivel ezek egyikére sem képes igazán, így szükségszerűen kialakulatlan, elmaradott, provinciális marad. A fejlődéselvű-teleologikus szemlélet alighanem legélesebb szembeállítása a következő: „a kárpátaljai magyar irodalomnak az a része, amely kárpátaljai, egyre kevésbé tekinthető irodalomnak, amely pedig irodalomnak minősíthető, az egyre kevésbé kárpátaljai”.⁸⁶

A Balla D. Károly által kidolgozott önértelmezői narratíva olyan problémákra irányította a figyelmet, amelyek addig jobbra szóba sem kerültek ebben a régióban. Fontos újítása, hogy az irodalomról való diskurzusba a minőség általi megkérdőjelezés és elbizonytalanítás lehetőségét vonta be, ezzel együtt pedig egy újszerű kritikai látásmód indult útjára. De a görcsös ragaszkodás az elvont eszményekhez, a kizárásos alapon működő logika, az értékelésbeli túlzások ma könnyen sebezhetővé teszik ezt a narratívát, amelynek viszonya Kovács Vilmos regényéhez nem könnyen meghatározható. Balla D. Károly esszéiben megjelenik a „legendás”⁸⁷ regény képe, amely „méltán hívta fel irodalmunkra a szélesebb és szűkebb szakma figyelmét”⁸⁸, viszont ezzel párhuzamosan felbukkan a korszerűség eszményében fogant vélemény: „Mai szemmel nézve elkötelezett szocialista regény ez is”.⁸⁹ A kétféle értékelés közötti feszültség aligha feloldható.

A kárpátaljai magyar irodalom hagyományának sajátos értelmezésére tesz kísérletet az etikai alapozású szemlélet, amely a megszülető műalkotásokat a földrajzi megköthettség és a történelmi-társadalmi beágyazottság felől olvassa.⁹⁰ Ebből kiindulva feltételezi, hogy egy adott irodalmi műnek, a nyelv közösségmegtartó ereje által, etikai, morális szerep jut. A szövegekből és az irodalmi élet történeti jellegű folyamataiból magatartásminták rajzolódnak ki, amelyek pozitívan vagy negatívan hatnak adott közösségre. A szerző etikailag értelmezhető tettet hajt végre alkotásának megírása és megjelentetése által, amely a közösség számára normává válhat. Itt jelentkezik e narratíva legnagyobb problémája, ugyanis a művek nem feltétlenül minőségüknél fogva, hanem a vállalt szerepek és az ezekből kiolvasható köteleességek teljesítése révén értékelődnek fel (vagy éppen le). Az etikai szempont egyoldalú kiemelése könnyen válhat dogmává, ami szük-

ségszerűen korlátozza mind a műalkotás, mind pedig a biográfiai értelemben vett szerző rendszerint referenciálisan olvasott életművének árnyalt, többszemontú interpretálását. Az értelmezőnek mindig számolnia kell azzal, hogy egy hiteles műalkotás átlépi az előzetes elvárásként jelentkező normákat, hiszen az irodalom alapvető jellegzetessége, hogy folyamatos változásban létezik, amely az idővel merevvé váló határok feszegetését és át-lépését vonja maga után.

Az etikai alapozású irodalomszemléletet érvényesítő Penckófer János alaposan elemzi Kovács Vilmos regényét *Tettben a jellem* című könyvében. Az értekezésben normaképző jelenségként van jelen a kovácsi életmű, mivel a *Holnap is élünk* szerzője „korának az összes ideológiai megtévesztésével, saját tévedéseivel együtt is gondolkodásában erkölcsileg helyes utat járt be”.⁹¹ Ebben az önértelmező narratívában egy sajátos kárpátaljai út példamutatójává lép elő Kovács Vilmos, akinek személye, életvitele és gondolkodásmódja a szövegek valóságával van közeli viszonyban. Penckófer János elemzésében a *Holnap is élünk* legfontosabb tett-erejét az igazságkeresés adja. A mű főhőse, Somogyi Gábor létszemléletének sajátossága, amely impliciten ugyan, de végig ott lebeg a regényben: „az egyén útja a közösség útja nélkül nem is létezik”.⁹² Az irodalomtörténész továbbá rámutat arra, hogy a regény narrátorának a hangja, a főhős gondolatisága és a Kovács verseiben megszólaló lírai én sok szempontból rokonítható egymással. Főként ezen észrevétel miatt tekinthető Penckófer megközelítése fontos állomásnak a *Holnap is élünk* recepciótörténetében. Bár túlzó kijelentései a regény örökségének sokszor problémamentes értékeléséhez járultak hozzá,⁹³ a szöveg kontextusának kiszélesítése, más szövegekkel való összehasonlításának és értelmezésének kísérlete (itt elsősorban a *Válasz egy névtelen levélre* című vers, illetve a *Csillagfénynél* című kötet motívumvilága kerül szóba) termékeny újításnak tekinthető az eddigi recepcióban.

Provokatív erejével tűnik ki az önértelmező narratívák közül a negációs. E szemléletmód sokat idézett alapműve Cséka György *A kárpátaljai magyar irodalom (1988-1998), Megjegyzések a Semmi Könyveiről* című dolgozata. A szerző abból indul ki, hogy a kárpátaljai magyar irodalomnak tulajdonképpen nincs kellően képzett (terminológiája szerint: „hivatásos”) olvasója, ebből fakadóan nincs rendszeres irodalomkritikája sem (főleg az „immanens” műbírálatot hiányolja), és az alkotókon kívül az itt megjelent műveket „senki sem próbálja megérteni”.⁹⁴ Mivel a művek és az olvasók között nem alakul ki valódi értelmezői párbeszéd, így mindegyik „mű a

levegőben lebeg, a semmiben függeszkedik. Mintha lenne »új« kárpátaljai irodalom, de mintha csak virtuálisan létezne”.⁹⁵ Ezzel az érveléssel szembeállítható, hogy nem teljesen világos ma, kiket is nevezhetünk „hivatásos” olvasóknak, hiszen ha intézményi keretekhez és bizonyos előképzettséghez kötjük az értelmezők legitimitását, az végletesen leszűkítené az irodalom befogadásának lehetőségét (ennek a megközelítésmódnak az erős, reflektálatlan előítéletességéről és elitizmusáról nem is beszélve). Hasonlóan szűkítő hatása lenne annak, ha magukat az alkotókat szintén kizárnánk a legitim olvasók közül, hiszen a magyar irodalom hagyományában természetes, ha egy kiemelkedő művész mértékadó értelmező is egyben.⁹⁶

Hasonlóan kétséges a kárpátaljai magyar irodalom teljes hagyományának párbeszéd-képtelennek való minősítése egy új, még nem eléggé átgondolt és kiforrott ellenkánon kijelölése végett. Cséka a regionális irodalmi hagyomány összes műalkotását a szocialista-realista szemléletmód alá sorolja, majd veti el, kijelentve: „a hatalomnak ellenálló, ellene (szolidan) lázadó, »igazmondó«, »szolgáló«, »magyarságot őrző« művek (Kovács Vilmos: *Holnap is élünk* c. regénye, Zselicki József, Vári Fábrián László és mások művei) halálos csókban forrnak össze azzal, ami ellen, amivel szemben megfogalmazták magukat (különválasztani e kétféle hagyomány alkotásait csak irodalmon kívüli – morális, politikai – szempontok szerint lehetséges), és a mérhetetlenül cinikus, a kommunista irodalompolitikát (túl sikeresen) kiszolgáló, vagy csak vele kompromisszumot kötő művek (Balla László ezirányú munkássága) magukkal rántják a feledésbe (ama korszak múltával) az egyébként ideológiájukban rokonszenves, igazukat, identitásukat megfogalmazó, »szolgáló« alkotásokat”.⁹⁷ A mai értelmezőnek feltehető, hogy Cséka György nem a szövegeket próbálja meg újraolvasni, hanem a kárpátaljai magyar irodalom hagyományát egyszerűen egy sematikusan értett népi kánon interpretációjával azonosítja (erre utalnak az idézőjelbe tett kifejezések), majd ez alapján ítéli feledésre a műalkotásokat. Holott ha például a *Holnap is élünk* töredékes, kihagyásos szerkezetét, illetve nyelvének retorizáltságát vesszük alapul (és nem csupán a tematikus olvasatokat), akkor ebben az önértelmező narratívában is megtalálná a helyét egy modernebb irodalomfelfogás igényének kezdeteként.

Az áttekintés és kritikai szempontú vizsgálódás után érdemes lehet megemlíteni még egy dilemmát. Az utóbbi időben – nem függetlenül a magyarországi és más határontúli régiók újrakanonizáló tendenciáitól – ismét előtérbe kerülni látszik az a kérdés, hogy létezik-e egyáltalán kárpátaljai

magyar irodalom? Az ilyen élesen feltett kérdésre sem igenlő, sem pedig elutasító választ nem könnyű adni. De érdemes lehet eltöprengeni azon, hogy mivel léteznek egymással párbeszédbe és vitába lépő önértelmező narratívák, ezeket a narratívákat korrigáló és bíráló olvasók is vannak, addig talán a kárpátaljai magyar irodalom fogalmának jelenléte irodalmi gondolkodásunkban sem vethető el teljesen.

ÚJRAOLVASHATÓ-E MA A *HOLNAP IS ÉLÜNK?*

Az újraolvasás kérdése állandóan felmerül, ha egy szépirodalmi műalkotás hagyományba való illeszkedését vizsgáljuk. Az olyan szövegek ugyanis, amelyek értelmezéséhez nem találunk semmiféle módot a megváltozott irodalmiság elvárási horizontjához mérten, valószínűleg háttérbe szorulnak, olvasatlanul és porosan hevernek a könyvespolcokon vagy rálépnek a feledés útjára, és jobb esetben is csupán egy vagy több kisajátító interpretáció legendájában maradnak meg egy hajdan volt műalkotás nyomaiként. Alighanem hasonló sors fenyegeti Kovács Vilmos regényét, a *Holnap is élünk*et, hiszen megírásának, kiadásának, betiltásának és a szerzőt ért retorzióknak a története ismert a mai kárpátaljai magyar irodalom és az egyetemes magyar irodalom befogadói előtt, a szöveg (pontosabban: a szövegváltozatok) problémája már kevésbé. Tünetértékű Bodor Béla mélyen ironikus, túlzó és humoros, de talán éppen ezért töprengésre okot adó meglátása: „a sok emlegetés jóvoltából egyre többen kezdik tudni, hogy egy bizonyos Kovács Vilmos írt valamikor egy *Holnap is élünk* című regényt. Igaz, olyan emberrel még nem találkoztam, aki olvasta volna”.⁹⁸

Az első állomás, amely ismét előtérbe helyezné a regény szövegét, egy kritikai kiadás megjelenése lenne. Ez az alapos filológiai munkán alapuló kiadás áttekintené a kéziratot, összevetné a három ismert szövegváltozattal, majd a történetiséget szem előtt tartó jegyzetapparátus segítségével kijelölne egy kanonikusnak tekinthető szöveget, hiszen mint ebből a tanulmányból is kiténik, egyáltalán nem mindegy, melyik szövegváltozatot olvassuk és értelmezzük.

A *Holnap is élünk* újraolvasása során két szélsőséges tendenciát érdemes elkerülni. Nem célszerű hagyni, hogy adott interpretációban teljesen háttérbe szoruljon az esztétikai tapasztalaton alapuló vizsgálódás, mert akkor helyét könnyen átveheti az ideológiai kisajátítás. De az sem vezetne kielégítő eredményre, ha elvont esztétikai normákra hivatkozva minősíte-

né a befogadó újraolvasásra alkalmatlannak a regényt.⁹⁹ Egy olvasó opti-
mális esetben a megértésre törekszik, nem pedig egy absztrakt esztétikán
nyugvó elutasításra. Gadamer szerint: „az esztétikának, ha biztosítani akar-
ja a művészet jogait, túl kell lépnie önmagán, s le kell mondania az eszté-
tikum »tisztaságáról«”.¹⁰⁰ Nézetét ma alátámasztani látszik az irodalom
önértésében az utóbbi időkben többnyire a társtudományok területéről ér-
kező kihívásokra adható válaszok keresése. Az antropológiai horizont elő-
térbe kerülése a posztmodernben, az idegenségtapasztalatok, a traumák vagy
az emlékezés működésének vizsgálata egészen biztosan új lehetőségek sor-
rát nyitja meg az irodalom önértése előtt.

Kovács Vilmos regényét az eddigi recepció leginkább egyenes értelmű
(úgy is fogalmazhatnák: egydimenziós) alkotásként olvasta. Ezért került
talán túlzottan is előtérbe az igazság kimondásának kérdése, a történelmi
tapasztalat referenciája, a közösségre gyakorolt eszméletető hatás. Holott ha
kissé alaposabban eltöprengünk a dolgozatban feltárt dilemmákon, ezek
egyáltalán nem magától érthető jellegzetességek. Sokkal inkább tükrözik
adott kor (és az ettől a kortól elszakadni nem tudó vagy nem akaró) értel-
mezőinek elvárási horizontját, mintsem a szöveg által felkínált interpretá-
ciós lehetőségek keresését. Ahhoz, hogy ez érdemben változzon, aligha-
nem túl kell lépni a tematikai olvasatok által felkínált kereteken.

A regényben található olyan utalások, megoldások, amelyeket ugyan
sikerületlennek bélyegzett a recepció, de talán nem lenne teljesen felesle-
ges a megváltozott irodalomértés horizontjából megvizsgálni ezeket. Ilyen
az utolsó fejezetben felbukkanó utalás Jonathan Swift *Gulliver utazásai*
című regényére. Feltételezhető, hogy Kovács Vilmos tudatosabb alkotó volt
annál, mintsem hogy a *Holnap is élünk* befejezését egy problémátlan, túl-
zottan optimista üdvtörténeti narratíva lehetőségével rontaná el. Az eddigi
recepció értelmezése szerint ez a befejezés sikerületlen, mert motiválatlan
a szöveg előzményeit tekintve. Az én olvasatomban viszont a Swift művé-
re való utalás egyben értelmezési nyomvonalat is rejt magában. Éppen ezért
lenne érdemes megvizsgálni a tematikai olvasatokkal alátámasztott sorsre-
gény helyett a szatíra műfaji kódjai felől a regényt. A szatíra fontos jellem-
zője a létbizonytalanságban jelenlévő emberi düh, az adott társadalom áler-
kölcseinek felülbírálatára megfogalmazódó morális dilemmák megléte és
az igazságtalan megkülönböztetések elleni lázadás. Ezek mind megtalálha-
tók a *Holnap is élünk*ben. Ha a regény nyelvére és retoricitására helyez-
nénk a hangsúlyt, új megvilágításba kerülnének a dialógusok és az azokban

megbúvó ellentétek is. A dialógusnak ugyanis fontos szerep jut itt: nem feltétlenül kerethez szolgál egy téma elmondásához, hanem ez maga válik a lényeggé. Az egymás mellett elbeszélő szereplők egy üdvtörténeti elbeszélés megképzését lehetetlenítik el.

Mint ahogy a fentebb felvázolt újraértései ajánlat is mutatja, Kovács Vilmos regényében van még potenciál, csupán a befogadó hozzáállásán, aktivitásán múlik, mennyire találja meg a szövegben elhelyezett utalásokat, amelyek megváltoztathatják a műalkotáshoz intézett kérdésfeltevéseit. Fontos tudatosítani ugyanis, hogy a *Holnap is élünk* nem úgy válik a mai irodalmi hagyomány részévé, hogy az olvasók elfogadják a befogadástörténet minden egyes állítását. Ez már csak az önellentmondások, túlzások és másféle előfeltevések miatt sem lenne lehetséges. Épp ellenkezőleg: a megváltott irodalomértésnek megfelelően kell újra és újra kritikailag felülvizsgálni az elődök megközelítéseit. Csak ez biztosíthatja egy műalkotás folyamatos jelenlétét az élő irodalmi hagyományban.

JEGYZETEK

⁶⁷ *Vergődő Szél, A kárpátaljai magyar irodalom antológiája 1953-1988*, összeállít., a szöveget gondozta, a jegyzeteket és az utószót írta: M. Takács Lajos, Budapest–Ungvár, Magvető–Kárpáti, 1990.

⁶⁸ Pécsi Györgyi, *Globalizáció és kisebbségi irodalmak*, Véletlen Balett, 2000/1, 77.

⁶⁹ Kulcsár Szabó Ernő, *A magyar irodalom története 1945-1991*, Budapest, Argumentum Kiadó, 1993.

⁷⁰ Ennek a gondolatnak az ellentmondásosságát és Németh László saját nézetéhez való ambivalens viszonyát Márkus Béla többrészes tanulmánya mutatja be nagy körültekintéssel. Vö. Márkus Béla, „*Külön sorsoknak külön irodalom kell...*”, *Németh László a kisebbségi magyar irodalmakról* = M. B., *Külön sors – külön irodalom*, Budapest, Nap Kiadó, 2002, 139-194.

⁷¹ Pál György, *A magyar irodalom Kárpátalján (1945-1990)*, Nyíregyháza, Szabolcsi Téka 13, 17.

⁷² U. o.

⁷³ Vö. Pál György, *I. m.*, 66-67.

⁷⁴ Görömbei András, *A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai* = G. A., *Létértelmezések*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 1999, 189.

⁷⁵ Görömbei, *I. m.*, 193. Ez a megállapítás különösen az etikai alapozású hagyományértelmezés bírálata kapcsán kerülhet előtérbe.

⁷⁶ Vö. Görömbei, *I. m.*, 192. Később ezt az elemzést némi módosítással átveszi összefoglaló munkájába is. Erről ld. jelen tanulmány 39. lábjegyzetét.

⁷⁷ Szintén hasonló elfogultságról beszél Elek Tibor: „A hagyományos törekvések továbbélésében szerepet játszhatott a kisebbségi irodalmak hazai fogadtatása, visszhangja is,

amelyben a legutóbbi évekig meghatározó volt a szülőföld-ábrázoló, kisebbségi sorsfagató, a közösségi elkötelezettségű, szolgáló irodalmi irányok iránti elfogultság”. Elek Tibor, *Fordulóponton: Összegezés és újat kezdés*, Bárka, 1996/3-4, 57.

⁷⁸ Megfontolandó a szlovákiai magyar irodalomértés dilemmáin gondolkodó Tózsér Árpád érvelése a történelmi orientáltságú irodalomtörténeti felfogással szemben: „1. Az irodalomtörténeti vizsgálódás módszerének akkor is a lehető legkomplexebbnek kell lennie, ha a tárgy az adott esetben valóban annyira »radikálisan« történelmi meghatározottságú. Ellenkező esetben a *történelem külső igazsága* kivédhetetlenül a *műalkotás belső igazságának* kritériumává tolja föl magát. 2. Ha egy irodalom fejlődését »radikálisan« a történelem, s nem az alkotó egyéniségek, nem a nyelvi struktúrává, műalkotássá szervezett személyes egzisztencia határozza meg, akkor ez az irodalomnak a huszadik század második felében nem erénye, hanem olyan negatívuma, amely a 19. századi irodalommodellekhez közelíti, s ezt az irodalomtörténet-írónak szóvá kell tennie”. Tózsér Árpád, *A megírhatatlan irodalomtörténet* = T. Á., *A nem létező tárgy tanulmányozása*, Pozsony, Kalligram, 1999, 148-149. Kiemelések tőlem: Cs. L.

⁷⁹ Vö. Pécsi Györgyi, *Mi vész el az egységben?*, Kortárs, 2000/10-11, 106. Érdemes megemlíteni, hogy Botlik József kismonográfiája sem lép túl a regény sorsának bemutatásán, de a történész könyvének előszavában konkrétan le is szögezi, miért: „E monográfiában nem költői és írói munkásságának, műveinek részletes elemzése a célunk, hanem annak ábrázolása, hogy miként vált a fiatalon mélyen baloldali elkötelezettségű alkotóból, az 1960-as évek derekától a kárpátaljai magyarság szószólója, érdekeinek következetes képviselője”. Botlik József, *A hűség csapdájában*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2003, 5.

⁸⁰ Ez a rendszerezés természetesen ideáltípusokat különít el.

⁸¹ S. Benedek András, *Készülődés (A kárpátaljai magyar írás)*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2007, 7.

⁸² *Ez volt a Forrás!*, (különszám), Kárpátaljai Minerva, II. kötet, 1-2. füzet, Budapest–Beregszász, 1998. Illetve: *Nézz törtetlen homlokomra – A Forrás Stúdió versantológiája* –, összeáll.: Fodor Géza, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1994.

⁸³ S. Benedek András, *A tettenérhető történelem, Kárpátaljai nemzetiség- és kultúrtörténeti vázlat*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1993, 94. Kiemelések tőlem: Cs. L.

⁸⁴ S. Benedek, *Készülődés*, ua., 47.

⁸⁵ Vö. Balla D. Károly, *Szereptudat és szereptévesztés a kárpátaljai magyar irodalomban* = BDK, *A hontalanság metaforái*, Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2000, 210.

⁸⁶ Balla D. Károly, *Címkezett irodalom* = BDK, *Magyarul beszélő magyarok*, Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2008, 146.

⁸⁷ Balla D. Károly, *Újraközlő irodalom?* = BDK, *Magyarul beszélő magyarok*, Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2008, 138.

⁸⁸ Balla D. Károly, *Előítéletek és beilleszkedési zavarok, Kárpátalja magyar irodalmáról*, Forrás, 1997/5, 91.

⁸⁹ Balla D. Károly, *KIS(ebbségi) magyar skizofrénia* = BDK, *A hontalanság metaforái*, Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2000, 23. Ennek a véleménynek egy másik, kissé enyhébb változata: „a hajdan kritikai hangjáért betiltott regény – mai szemmel nézve – maga is a szocreál kabátujjából bújít elő”. Balla D. Károly, *Szereptudat és szereptévesztés...*, I.m., 212.

⁹⁰ Eperjesi Penckőfer János, *Tettben a jellem, A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében*, Budapest, Magyar Napló–Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, 2003, 13.

⁹¹ Eperjesi Penckófer János, *I. m.*, 79.

⁹² Eperjesi Penckófer János, *I. m.*, 101.

⁹³ Ilyen kijelentésekre gondolok: „olyan ereje volt, hogy Kárpátalja magyarságának egész olvasó rétegére képes volt hatást gyakorolni.” Eperjesi Penckófer János, *I. m.* 41. Illetve: „A mű eszméltető, ébresztő hatása akkora volt, hogy az olvasónak tisztáznia kellett saját közösség- és létszemléletét”. Eperjesi Penckófer János, *I. m.*, 106. A regény betiltásának és az olvasókhöz való eljutásának problémáját vö. jelen tanulmány *AZ ÚJRA FELFEDEZETT HOLNAP IS ÉLÜNK* című fejezetével.

⁹⁴ Cséka György, *A kárpátaljai magyar irodalom (1988-1998), Megjegyzések a Semmi Könyveiről*, Pannon Tükör, 1999/1, 51.

⁹⁵ Cséka György, *I. m.*, 52.

⁹⁶ Ezeket az ellenvetéseket szem előtt tartva egyet kell értenem Márkus Bélával, aki Cséka György megközelítését posztmodern indíttatásúnak, de felosztásait végső soron politikai-ideológiai alapokon nyugvónak látja. Vö. Márkus Béla, *Irodalom erkölcsi szempontból*, Hittel, 2004/3, 113.

⁹⁷ Cséka György, *I. m.*, 51.

⁹⁸ Bodor Béla, *Az iránymutatás nehézségei*, Véletlen Balett, 2005. Búcsúsám, 110.

⁹⁹ György Péter hasonló gondolatokat fogalmaz meg Fejes Endre műveit elemezve: „életművét egy absztrakt normatív esztétika nevében lesöpörni az asztrálról – pusztá arrogancia. Önmagában véve ez sem probléma, ha az arrogancia interpretációs lehetőségeket nyit, s nem lezár. (...) [A]z esztétikának mégis az lenne a dolga, hogy elsüllyedte életvilágok, társadalmi normák egykori működését érthetővé tegye, s ne érje be a megvetéssel”.

György Péter, *Szocialista romantika és szürnaturalizmus, Fejes Endre*, Élet és Irodalom, 2013. szeptember 13. (LVII. évf. 37. szám), 6.

¹⁰⁰ Hans-Georg Gadamer, *I. m.*, 124.